

AQLI ZAIF BOLALAR NUTQINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Nafisa Yusupovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti

"Maxsus pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

Husanboyeva Dilshodaxon Zohidjon qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti Maxsus pedagogika Logopediya

yo'nalishi 1 bosqich magistranti

ABSTRACT

Aqli zaif bolalarda nutq buzilishi va ularni me'yorga keltirish xususiyati oliy nerv (asab) faoliyati hamda psixik rivojlanishning o'ziga xos tomonlari bilan belgilanadi.

Aqli zaif bolalarda bilish faoliyatining oliy shakllarini yaxshi rivojlanmaganligi fikrlashning yuzakiligi, nutqni sekin rivojlanishi va sifat jihatidan o'ziga xosligi, xatti-xarakatini so'z orqali nazorat qilishni izdan chiqishi xissiy-irodaviy sohani to'laqonli emasligi kuzatiladi.

Aqli zaif bolalar uchun nutqning kech rivojlanishi xarakterlidir. Kuchli ortada qolish nutqgacha bo'lgan davridayoq kuzatiladi. Agar go'daklarda chug'urlash 4 oyligidan 8 oyligigacha me'yorida paydo bo'lsa, aqli zaif bolalarda esa bu holat 12-24 oylikgacha bo'lgan davrda namoyon bo'ladi (I.V.Karlin. M.Strazulla.)

Kassel, Shlezinger, M.Zeemanlar fikricha, aqli zaif bo'lgan bolalarda birinchi so'zlar 3 yoshdan paydo bo'ladi. I.V.Karlin va M.Strazullaning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bunday bolalarda birinchi so'zlar 2,5 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan davrda paydo bo'lar ekan. (Bolalarda birinchi so'zlarning paydo bo'lish me'yori 10oy dan 18 oylikigacha). h

Aqli zaif bolalarda nutq rivojining sezilarli ortda qolishi iboraviy nutq paydo bo'lishida ko'rinadi. Bunda birinchi so'zlarni bayon qilish bilan iboraviy (birikmani) nutq orasidagi oraliq vaqt ham, normal rivojlangan bolalarga nisbatan uzoqroq bo'ladi.

Aqli zaif bolalarda nutkning rivojlanishni o'ziga xos tomonlari ko'plab mualliflar tomonidan psixologik aspektda o'rganilgan (V.Petrova, M.Pevzner, I.Karlin, M.Strazulla, S.Borel, Mezonni, Shlezinger, M.Zeeman va boshqalar).

Aqli zaif bolalarda nutqning buzilishi logopediya doirasida M.Xvatsev, R.E.Levina, G.A.Kashe D.I.Orlova, M.A.Savchenko Ye.F.Sobottovich, R.I.Lalaeva, K.K.Karlep tomonidan urganilgan. Bu tadqiqotlar natijasiga ko'ra yordamchi maktabning boshlangich sinflarida anik nuksonlar 40-60% bolalarda kuzatilar ekan. Yordamchi maktabning birinchi sinflarida M.E.Xvatsev, G.A.Kashe ma'lumotlariga ko'ra, yordamchi maktabning birinchi sinflarida nutq kamchiliklariga ega bolalarning soni birmuncha yukori.

S.Ya.Rubinshteynning fikricha, aqli zaif bolalarda nutq rivojlanmasligining sababi «miya po'stlog'i faoliyatining zaifligi, barcha analizatorlarda yangi differensial aloqalarning sekinlik bilan ishlab chiqilishidadir». Nutqiy eshitish analizatorlari doirasida differensial shartli aloqalarning asta rivojlanishi munosabati bilan aqli zaif bola ancha vaqt nutq tovushlarini ajrata olmaydi, atrofdagilar aytgan so'zlarini aniq anglamaydi.

Motorikanng, shu jumladan, nutqiy motorikaning rivojlanishi aqli zaif bolalarda sekinlik bilan kechadi. Nutqiy harakatlarning aniqligi ikki tomonlama nazorat orqali ta'minlanadi. Eshitish singari kinestetik nazorat ham noaniq bo'lib rivojlanadi.

Aqli zaif bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish jarayonida 1.Rubingiteyin S.Ya. Psixologiya umstvenno otstalogo shkolnika.-M.1970-S106. V.G.Petrova ularning nutq buzilishlari sabablari hisoblangan ko'pgina faktorlar yig'indisini, ajratib, aqli zaif bolalar nutqining buzilishi va anomal rivojlanishning asosiy sababi bilish faoliyatining rivojlanmaganligidir, deb e'tirof etadi.

Analitik – sintetik faoliyat darajasining pasayishi nutq tovushlarini differensiallashtiruvchi murakkab psixik (ruhiy) faoliyat, fonematik qabul qilishning buzilishida namoyon bo'ladi. Bilish faoliyatining buzilishi tilning semantik tomondan o'zlashtirishda qiyinchiliklarga olib keladi. Shuning uchun, aqli zaif bolalar semantik jihatdan murakkab bo'lgan so'zlarni (mavhum, umumlashgan) va grammatik shakllarni (masalan, maqsad va sabab, ergash gapli qo'shma gaplar) qiyinchilik bilan egallaydilar.

Analitik-sintetik faoliyatning umumiy ravishda rivojlanmay qolishi sababli, til umumlashmalarining shakllanishi, til qoidalarining o'zlashtirilishi me'yorda rivojlangan bolalarga nisbatan o'laroq, qiyinchilik bilan kechadi.

Atrofdagi olam haqidagi tasavvurning cheklanganligi, nutqiy aloqaning zaifligi, qiziqishning yetilmaganligi, nutqiy munosabatga bo'lgan talabning pasayishi aqli zaif bolalarda nutq rivojlanishining sekinlashishi bilan ifodalanadi. Bular bilan bir katorida ularda nutk buzilishlariga olib keluvchi boshka faktorlar xam sabab buladi yani nutk apparati tuzilishdagi kamchiliklar natijasida rinolamiya mexanik dislaliya; bosh miya pustlok osti kismining ba'zi bulimlarini zararlanishi okibatida yuz beradigan organik duduklanish va dizartriya.

Aqli zaif bolalarda nutqning buzilishi tizimli (sistemali) xarakterga ega. Ularda nutqiy faoliyat bilan bog'liq barcha harakatlarning u yoki bu darajada shakllanmaganligi namoyon bo'ladi-ki, bular mativatsiyaning zaifligi, nutqiy muno-sabatga bo'lgan talabning pasayishi, nutq faoliyatining programmashtirishning qo'pol buzilishi, nutqiy xarakterlarning ichki programmasi nutkiy programmani kullanishi nutk ustidan nazorat oldindan faoliyat sabab bilan bog'lash kabilardir.

Aqli zaif bolalar nutqiy bayon qilish turli darajada bu-ziladi (mazmunan, til jihatidan, sensomotor darajada). Eng rivojlanmaganlari murakkab darajalar (mazmun, tilga oid) hisoblanadi. Ular yuqori darajada shakllangan tahlil harakat-lari, sintez, umumlashmalikni talab etadi. Bunday bolalarda nutqning sensomotor darajasi turlicha kechadi. Yuqori sinflarga borib ko'pchilik o'quvchilarda nutqning fonetik nuqsonlari, motor darajalarining buzilishlarining yo'qolishi ro'y beradi. Shu bilan bir vaqtda bu bolalarda til va semantik darajalarning rivojlanishi me'yorga (normaga) yetmay qoladi.

Aqli zaif bolalarda nutqning buzilishi turli ko'rinishlarda bo'ladi va ularni tahlil etishda differensial yondoshishni talab etiladi. Simtomatika (kasallik belgilarining yig'indisi) va nutq buzilishining mexanizmi faqatgina miya sistemasining umumiy rivojlanmay qolishidagina emas, balki, nutqqa bevosita aloqador bo'lgan sistemaning lokal patologiyasi tomonidan belgilanadi. Bu esa aqli zaif bolalarda nutq buzilishlari ko'rinishini yanada murakkablashtiradi. Shu sababli oligofreniyaning ikki guruhi ajratib ko'rsatiladi (G.E.Suxaryova, R.I.Belova-David): 1)nutq rivojlanmagan oligofreniya; 2)nutq kamchiliklari bilan murakkablashgan, atipik oligofreniya.

Normal bolalardagi singari, aqli zaif bolalarda ham nutq buzilishining barcha shakllari uchraydi (dislaliya, rinolaliya, dizartriya, alaliya, disleksiya, disgrafiya, duduqlanish, afaziya

va boshqalar). Nutq buzilishi tizimining strukturasi semantik nuqson (defekt) asosiy o'rinni egallaydi.

Aqli zaif bolalarda nutq buzilishi o'zining uzoq vaqt saqlanishi bilan xarakterlanadi va yordamchi maktablarning yuqori sinflargacha bo'lgan davr oralig'ida saqlanib, qiyinchilik bilan bartaraf qilinadi.

Yordamchi maktablarda tovush talaffuz qilishdagi nuqsonlar o'rta maktablarga qaraganda ko'proq uchraydi.

Ular asosida bir emas, balki, qator sabablar borki, bular: idrok qilish faoliyatining rivojlanmay qolishi, nutq-eshitish differentsiatsiyasining shakllanmasligi, nutqiy motorikaning buzilishi, artikulyatsion apparatning tuzilishidagi buzilishlardir.

Me'yorida rivojlangan bolalar singari, aqli zaif bolalarda ham talaffuz qilish murakkab bo'lgan tovushlarda buzilishlar ko'proq uchraydi L va R kabi titroq va portlovchi-sirg'aluvchi tovushlar. Boshqa tovushlarga nisbatan R tovushining buzilgan shakllari ko'proq uchraydi (M.A.Aleksandrovskeya ma'lumotiga ko'ra).

Bu hol, V.I.Beltyukovning fikriga ko'ra, sirg'aluvchi tovushlarning akustik jihatdan bir-biriga yaqinligi bilan izohlanadi. Aqli zaif bolalarda og'zaki nutqni qabul qilishdagi buzilish va nutq eshitish, analiz va sintezining to'la rivojlanmasligi sirg'aluvchi tovushlarni talaffuz qilishdagi buzilishlar miqdorini belgilaydi.

Aqli zaif o'quvchilarda nutq tovushlarini buzib talaffuz qilish bilan bir qatorda tovushlarni almashtirib qo'llash sezilarli darajada uchraydi. Tovush talaffuz qilishning monomorf buzilishida tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish tovushlarni almashtirishga qaraganda sezilarli darajada, taxminan, 2,5 martaga ziyodroq bo'ladi. Polimorf buzilishda esa tovushlarni almashtirish va tovushlarni buzib talaffuz qilish nisbatan bir xil miqdorda uchraydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mo'minova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya. T. 1993.
2. Muminova L.R. Bolalarni logopedik tekshirish va o'qitish. T. 1992.
3. Быстрова Г.А. Логопедические игры и задания. М. 2000.